

УДК [94(497.2):35]«08/09»

DOI: 10.32626/2309-2262.2019-7.118-138

Віталій Калініченко
(Чернівці)

СТРУКТУРА І КОМАНДНИЙ СКЛАД ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ БОЛГАРСЬКОГО ВІЙСЬКА У ІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ X ст.

У статті автор на основі різнотипних джерел аналізує структуру та командний склад військових підрозділів болгарського війська в ІХ – першій половині X ст. Встановлено, що формування військово-адміністративної системи Болгарської держави пройшло кілька етапів розвитку, що було зумовлено завоюваннями нових територій, ознайомленням з місцевою управлінською системою окремих територій та адміністративними реформами, проведеними в державі болгар в першій половині ІХ ст. Домінуючими в болгарському війську були безпосередньо посади тюркського походження. З першої половини ІХ ст., у зв'язку із завоюванням значної кількості слов'янського населення в Тисько-Дністровському межиріччі важливе значення у військово-адміністративній системі Болгарської держави почали відігравати посади слов'янського походження. Автором доведено, що чітке поєднання військової та адміністративної політики, яка проводилася болгарськими правителями в ІХ – першій половині X ст. дозволила останнім створити чітку, структуровану, дисципліновану ієрархічну структуру керівництва збройних підрозділів та окремими територіями Болгарської держави.

Ключові слова: Перша Болгарська держава, військово-адміністративна система, військові посади, слов'янські племена.

В період від початку ІХ до кінця першої третини X ст. внутрішня організація війська дунайських болгар пройшла кілька етапів свого розвитку, що було зумовлено значним розширенням кордонів держави, а також регіональною специфікою культури середньовічного населення окремих територій, котрі входили до складу Болгарського ханства, а пізніше й царства, знанням військової справи, набуттям військового досвіду тощо.

Завойовницька політика болгарського хана Крума в першій половині ІХ ст. на різні території Карпато-Балканського регіону ознаменувала собою створення могутньої держави з чітко визначеними кордонами та адміністративним поділом. Кардинальне збільшення території Болгарської держави за рахунок завоєваних земель, які знаходилися на північ від р. Дунай вимагало створення чіткої, регламентованої сис-

теми управління та ієрархічної структури в різних частинах Болгарського ханства¹.

З початку IX ст. Болгарська держава була централізованою монархією з чітким управлінським апаратом, на чолі з ханом («кав»), який мав необмежену владу і виконував адміністративні та військові функції². Відзначимо, що в першій половині IX ст. більшість посад в ієрархічній структурі Болгарського ханства передбачали поєднання та виконання двох функцій: адміністративної, тобто керівництво окремими регіонами, та військової – охорона територій, участь у війнах в різних регіонах тощо³. Візантійські автори VIII – першої половини IX ст. у своїх працях болгарського правителя називали нижчими візантійськими титулами: «кіріос», «протос», «хегемон», «архегос» тощо. Найчастіше у писемних та епіграфічних джерелах, зокрема в Хамбарлійському написі зустрічається титул «архонт», ймовірно, військовий вождь, яким, очевидно, іменували себе самі болгарські хани. Крім того, в епіграфічних джерелах епохи ханів Омуртага, Маламіра і Пресіана зустрічаються титули «ек тео архон», що в перекладі означає «архонт від Бога», кана-слюбігі («кава ουβηγη») – «хан від Бога». Подібна титулатура вважалася візантійською традицією, а болгарські правителі таким чином підкреслювали свою рівність з візантійськими імператорами⁴.

В ієрархічній структурі болгарського військово-адміністративного апарату в першій половині IX ст. нижче від хана були 6 великих боїлів «βουληα», які згадуються в праці Константина Багрянородного «Про церемонії візантійського двору» і по рангу були прирівняні до візантійських магістрів, проконсулів та патриціїв⁵.

Першим серед шести великих боїлів в ієрархічній структурі після хана був кавхан («καυκάνος», «καυκάνης», «κοπχάνων»). Він вважався одним з головнокомандуючих болгарського війська, першим радником хана. Хамбарлійський, Сюлейманкійський та Маламіровий написи початку IX ст. вказують на внутрішньо- та зовнішньополітичну діяльність кавханів Ісбула та Іратаіса. Болгарський дослідник Ж. Войніков зазначав, що аналогічний титул існував ще в Аварському каганаті, під назвою «сарсанус», підтвердженням чого є згадки аналогічного титулу в праці франкського хроніста Ейнгарда⁶. Кавхан командував лівим крилом болгарської армії. Під його керівництвом було двоє стратегів. Наступним серед шести великих боїлів був ічрігу (ічрегу)-боїл (зітко ічіргу буле) («ιτχιργον βουλας»), який був управителем «Внутрішньої» центральної частини Болгарської держави, командиром гарнізону столиці ханства – Пліски, де особисто командував 400 воїнами і був третьою людиною в державі після хана і кавхана. За часів хана Крума ічрігу-боїл

Тук очолював праве крило болгарського війська. В епоху хана Пресіана, в ієрархічному контексті ічрігу-боіл підкорявся кавханові, а за часів князювання Бориса він виконував дипломатичні функції. Болгарський історик В. Гюзелев вказував, що ічрігу-боіл був найголовнішим з усіх внутрішніх боїлів у «Внутрішній» центральній частині Болгарської держави⁷.

Нижче ічрігу-боїла стояв багатур боїла колобир (кана боїла колобир) («κοιλουβρος»). Дана посада відома з двох написів. Напис № 69, який відноситься до епохи хана Маламіра, а також напис Пресіана з місцевості Філіпи дозволяють стверджувати, що це посада язичницького жреця, який брав участь у військових походах болгарського війська, а також був першим особистим воїном-жрецем (ічрігу-колобир) хана. У візантійських джерелах згадується титул боїла чігат, який також означав найвищу посаду в Болгарському ханстві поряд з кавханом та ічрігу-боїлом⁸. Іншою високою посадою болгарської військово-адміністративної системи, очевидно, був великий жупан («ζουλτανος υερωντας»), який був найголовнішим серед нижчих по ієрархії жупанів на різних територіях проживання слов'янського та аварського населення в складі Болгарського ханства. Р. Рашев вважав, що титул «великого жупана» був широко поширений у західних слов'ян, а також в сербів і хорватів. До останнього з шести великих боїлів окремі дослідники відносять мініка (імніка) («ἡμνίκος»), який поряд з кніном (кавханом ?) та іч-боїлом очолювали військо болгарського царя Симеона у поході на сербів 924 р. Вважається, що мінік командував кіннотою болгарською армією в період правління царя Симеона. Чисельність одного з підрозділів, очевидно, сягала 1000 осіб⁹.

Шість великих боїлів на чолі з ханом складали вищий щабель ієрархічної структури військово-адміністративної системи Болгарського ханства. Нижчий щабель між боїлами і цивільним «простим» населенням держави займали люди, які виконували військово-адміністративні функції на регіональному рівні, як у «Внутрішній» центральній частині, так і в сарактах, чи пізніше в комітатах Болгарської держави. До них відносилися «внутрішні та зовнішні боїлади» чи «боїли» («εσω καί εξω βοιλάδες»), які згадуються в праці Константина Багрянородного «Про церемонії візантійського двору». «Внутрішні боїлади» виконували військово-адміністративні функції в столиці ханства – Плісці і в Центральній області Болгарії, а «зовнішні боїлади» – в комітатах навколо центральної частини ханства, та в прикордонних територіях. Константин Багрянородний вказує, що при поході болгарських військ на сербів в роки правління князя Володимира (889-893) були взяті в полон 12 великих боїлів («βοιλάδων δάδεκα μεγάλων») ¹⁰.

Ієрархічна структура існувала також у військово-адміністративній системі як «внутрішніх боладів (боілів)», так і «зовнішніх». Свідченням цього є значна кількість титулів, які згадуються в джерелах. Як свідчать інвентарні написи, у «Внутрішній» центральній частині Болгарського ханства існували такі військово-адміністративні посади, як багаїн (богоїн) – нижчий військовий командир, багатур-багаїн, бірі-багаїн («ВНРН ВАГАННОУ»), юк-багаїн («ΥΚ ΒΑΓΑΝΝΟΥ»), сетіт-багаїн («ΣΕΤΥΤ ΒΑΓΑΝΝΟΥ»), ічіргу багаїн («ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΑΓΑΝΝΟΥ»)¹¹. Болгарський дослідник Ж. Войков вважав, що багаїни, поруч з боілами були двома станами, які представляли болгарську аристократію. Багаїни були нижчими воєначальниками в болгарському суспільстві і знаходилися, очевидно, у «Внутрішній» області Болгарського ханства. Посада сетіт-багаїна («ΣΕΤΥΤ ΒΑΓΑΝΝΟΥ»), назва якої збереглася в написі з м. Преслав, датується першою половиною IX ст. У джерелі вказано, що до гарнізону сетіт-багаїна було направлено 83 («різницьі», «küre») і 70 шолому («k'tulshi»). Вважається, що сетіт-багаїн командував підрозділом військ чисельністю 100 осіб¹².

Вищими начальниками вважалися багатури (бахадирі) («βαγατοур» чи «βογοτορ»). Свідченням наявності означеної посади у військово-адміністративній системі «Внутрішньої» області Болгарської держави є сфрагістичні та епіграфічні джерела. Так, слово «багатур» збереглося на свинцевій печатці Іоанна – воєначальника епохи хана Омуртага. Крім того, у військовому керівництві Болгарської держави була посада багатур-багаїна, яка відома з напису № 64 епохи хана Омуртага. В означеному джерелі згадується багатур-багаїн Ослан («Οσλαννας»), який був воєначальником епохи ханів Крума та Омуртага. В написі епохи хана Маламіра (831-836) згадується також посада багатур-боіла-колобир. Різниця між багаїном і багатуром полягала в більшій знатності останніх в тогочасному болгарському суспільстві, досвідченості, участі у значно більшій кількості війн тощо¹³. Дослідник Ж. Войніков вважає, що посада багатур-багаїна репрезентувала його як досвідченого воїна-ветерана, який, ймовірно, керував загоном багаїнів. Аналіз епіграфічних джерел дозволяє стверджувати, що багатур керував військовим загоном, який налічував близько 50 осіб.

Наступними в ієрархічній структурі військово-адміністративної системи «Внутрішньої» області Болгарської держави після багатурів і багаїнів йшли керівні посади, які відрізнялися між собою чисельністю підрозділів та кількістю озброєння, яке постачалося до різних фортець в межах центральної області навколо столиці ханства. Аналіз Мадарського інвентарного напису дозволяє стверджувати, що вищими з них були юк

(ук)-боіли («ук βοηλα») і юк (ук)-багаіни («ук βαγαίνος»). Перші стояли на чолі гарнізону фортеці, який володів 26-ма різницями (ламельярними обладунками), а юк (ук)-багаіни – 22-ма. Приставка «юк (ук)» в титулатурі болгарських військових посад позначає «старших», «вищих» боілів, які керували гарнізонами окремих фортець. Очевидно, юк (ук)-боіл керував ічіргу-багаінами, зітко-мірами, юк (ук)-багаінами, бірі-багаінами тощо. Існує припущення, що приставка «юк (ук)» посади юк (ук)-боіла позначала окремий військовий підрозділ на чолі якого стояв означений боіл. Ключовою в ієрархічній структурі військово-адміністративної системи Болгарської держави була посада колобира (калубара, килоубра) («κουλουβρος, колоβρος, колоβρον, колаβρα, βουκολοβρα») – язичницького жерця¹⁴. За даними епіграфічних джерел, відомі три різні посади колобирів. Перша з них – ічіргу-колобир, згадується в написі епохи хана Омуртага (814-831) й, очевидно, позначає особистого жерця хана. Наступною йшла посада кана-боіла-колобира, яка згадується в написі Пресіана з місцевості Філіпи й, очевидно, поряд з посадами кавхана та ічіргу-боіла позначала найвищу жрецьку посаду у війську болгар. В написі № 69 епохи хана Маламіра (831-836) згадується посада багатур-боіла-колобира, яка, ймовірно, позначала воіна-жерця. Крім того, в ієрархічній структурі військово-адміністративної системи «Внутрішньої» області Болгарської держави були посади зітко-мірів і кандидатів¹⁵.

Проведення адміністративної реформи в Болгарській державі в епоху ханів Крума та Омуртага в першій половині IX ст. і залучення значної кількості населення у військову політику держави передбачало створення чіткої військово-адміністративної ієрархічної структури в «Зовнішній» області Болгарського ханства. Населення, яке займало там керівні посади також виконувало військові та адміністративні функції, як і у «Внутрішній» області. Після проведення адміністративної реформи та створення 9 комітатів («civitates»), ханом Омуртагом була введена посада комітів («comites»), які призначалися з Пліски і стояли на чолі комітатів. Болгарський історик В. Златарський стверджував, що означена посада коміта була запозичена у Візантії, де, в свою чергу, були комеси («κόμης») – воєначальники, управителі різних адміністративно-територіальних одиниць, місцева аристократія. Крім того болгарський історик Ж. Войніков не відкидає тези про те, що посада «коміта» була запозичена з Франкської імперії¹⁶.

В епоху правління хана Омуртага розпочався чіткий та ще більш деталізований поділ на посади у військовому керівництві. В написі № 59 епохи хана Омуртага, який датується 824 р., згадується посада копана («κοπανος») – воєначаль-

ника, командира загону військ, які збиралися окремо з кожного комітату. В написі згадується копан Корсис (Окорис, Окорсис) («Κορσις ο κοπανος»), який втопився у р. Дніпро, перебуваючи у військовому поході в Причорномор'ї. Аналіз епіграфічних та писемних джерел дозволяє стверджувати, що більшість військово-адміністративних посад, які знаходилися нижче копана в ієрархічній структурі, мали приставку «таркан» («ταρχάν, таркάνος, τερκάνο»)¹⁷. У праці Константина Багрянородного «Про церемонії візантійського двору» згадується посада боіл таркана («βουλιὰς таркάνος»), котра, очевидно, позначала управителя, аристократа, який стояв на чолі малих адміністративних одиниць в державі й обирався з найближчого оточення хана. Болгарський історик С. Рансіман вважав, що титул «таркан» у державі позначав один з найвищих військових чинів, який був аналогічний стратегу у Візантійській імперії. Крім того існували посади внутрішньо-комітатських управителів, які стояли на чолі окремих регіональних гарнізонів фортець. До них відноситься посада борі-таркана («βορι тарκανος») – управителя фортеці. Константин Багрянородний вказував, що за часів правління князя Бориса I (852-889) один з борі-тарканів очолював військовий гарнізон м. Белград¹⁸. В епоху правління хана Омуртага існувала посада зера-таркана («ζερα тарκανος») – управителя, воєначальника. Дана посада згадується в написі № 60 епохи хана Омуртага (814-831). У джерелі зазначається, що дану посаду обіймав Негавон (Негюн, Негован), який походив з болгарського роду Кубіар, був наближеною особою до хана і загинув у поході в Потисся. Болгарський дослідник Ж. Войніков зазначає, що приставка «зера» має тюркське походження й позначає кількість осіб, яка дорівнює 1000. Можна припустити, що воєначальники й управителі, які мали посаду зера-таркана, командували загоном чисельністю 1000 осіб. В Болгарській державі існували військово-адміністративні посади жупан-таркана («ζουπάνουος тарκανος»), тортуна-піле-жупана (великого жупана) («πηλε») (ΤΟΥΡΤΟΥΝΑ ΠΗΛΕ ΖΟΠΑΝ) і боіл-жупана («ΖΟΥΠΑΝΟΣ ΜΕΓΑΣ»). Перша посада – жупан-таркана згадується в написі епохи хана Омуртага (814-831). В джерелі вказано, що означену посаду обіймав Охсун (Шун) («Οχσουνοος»), який походив з роду Кюрігір (Кірігір). В написі зазначено, що жупан-таркан Охсун загинув у битві, очевидно під час походу у Середнє Подунав'я та Потисся. Крім того, в писемних та епіграфічних джерелах згадуються посади управителів дрібних адміністративних областей, які стояли на чолі військових гарнізонів в окремих землях ханства, проводили комплектацію військ та стежили за постачанням зброї на власні контро-

льовані території¹⁹. До них відносяться посади калу-таркана («καλουτερκάνος»), яка згадується в Продовжувача Феофана і в Георгія Амартола, кана-таркана («χανας-ταρχαν») й олгу (олг)-таркана («ολγου тарκανος»). Остання з посад згадана в написі № 48 епохи царя Симеона під 904 р. в контексті розмежування кордонів між Болгарською державою і Візантією. В написі згадується олгу-таркан Теодор, який, очевидно, був одним з управителів та воєначальників епохи царя Симеона та очолював один з прикордонних комітатів.

Більшість військово-адміністративних посад, які побутували в Болгарському ханстві в IX – першій третині X ст., очевидно мали тюркське походження. В епоху правління царя Симеона (893-927) існувала посада алобагатура (алоботура) («ἀλοβογοτουρ», «αλογοβοτοουρ»). Дана посада, очевидно, була вищим військовим званням. Константин Багрянородний у своїй праці «Про управління імперією» вказував, що на війну проти хорватів у 926 р. цар Симеон відправив на чолі свого війська алобагатура (алоботура), не вказавши, в свою чергу, його імені. З походами на Сербську та Хорватську держави у першій третині X ст., очевидно, пов'язана згадка у вищезгаданого автора посади бана («βοεάνος») – управителя військового гарнізону фортеці. Дана посада побутувала на південно-західних територіях Болгарського царства. В означеній праці Константина Багрянородного згадується посада іч-боіла (іш-боіла) («ἰτζβοκλια»), який поряд з кніном («κνήνος») та мініком (імніком) («ἰμνίκος») очолювали військо болгарського царя Симеона у поході на сербів 924 р. В епоху царя Симеона (893-927) посада іч-боіла позначала одного з головних боілів «Внутрішньої» центральної частини Болгарської держави. В першій третині X ст. в Болгарському царстві існувала посада тагчі («ΜΕΤΩΝΩΨΑ ΤΑΓΧΙ»). Ця назва збереглася на персні, який походить з місцевості Пазарджик (Болгарія). С. Ваклінов вважав, що перстень датується епохою правління царя Симеона (893-927). Крім того на персні зберігся інший напис – меченосець. Дослідники вважають цю посаду слов'янською аналогією візантійської посади вищого воєначальника – спатарія («οπαθάριος»), яка набула поширення в Болгарському царстві за правління Симеона. «Спата» («οπαθί») в перекладі з грецької мови означає «меч». Очевидно, після прийняття християнства, в Болгарській державі з'явилися посади, які були запозичені з Візантії і співіснували безпосередньо з болгарськими²⁰.

Важливими в даному контексті є сфрагістичні джерела, в яких фігурує напис «βουλγάρων», тобто «болгарський». До першої групи печатей відносяться ті, на яких зазначена посада багатур-басилевс болгарів («(β)αγατουρ βασι(λευς) βουλγάρων»).

Три печаті з означеною посадою походять зі Сушина, Преслава й Софії (Болгарія). Болгарський історик І. Йорданов зазначає, що вищезгадана посада позначала вищого державного управителя, який призначався безпосередньо болгарським царем і котрий мав право укладати важливі договори, скріплюючи їх подібними печатами²¹. Означений дослідник датує їх 927 р. До другої групи печатей відносяться ті, на яких вказано посаду магістра («μαγίστρου βουλγάρων»). В усіх печатах, знайдених, в основному, поблизу Пліски та Преслав фігурує ім'я болгарського магістра Григорія («Γρηγόριου μαγίστρου βουλγάρων»). Вищезгаданий історик І. Йорданов вказує, що подібного типу печаті належали винятково наблизеним особам до царя чи басилевса, які виконували не лише адміністративні функції, а й військові. Третя група печатей представлена знахідкою з Пліски, на якій фігурує посада великого куратора, архонта болгарів (архонта Болгарії) («μεγάλω κουράτορι (τόν) ἀρχ (οντα) Βουλγα (ρον)»). Печатка датується останньою чвертю IX ст. Крім того на печатці фігурує ім'я Петро («Πέτρο»). І. Йорданов відзначає, що знахідка печаті на території Болгарської держави та згадка в ній візантійської посади не дає підстав відносити її до безпосередньо військово-адміністративної системи Першого Болгарського царства. Печатка могла бути принесена в царську резиденцію в Плісці одним з візантійських великих кураторів під час його перебування там. Четверта група печатей представлена знахідками, де згадуються посади протоспатарія і комеркіарія болгарів (Болгарії) («πρωτοπαθάριος του κομμερκη(άριος) Βουλγάρων»). На печатці згадується ім'я Антіса («Ανθη(ς)»). І. Йорданов датує печатку кінцем IX – першою третиною X ст. Важливо, що дана печатка дозволяє проаналізувати військову політику та торговельні відносини між Болгарським царством і Візантією у даний час. Посада протоспатарія у Візантії була однією з найвищих і присвоювалася видатним полководцям за успіхи у військових діях. Очевидно, посада протоспатарія була перейнята болгарами з Візантії. В Болгарському царстві існувала адміністративна посада комеркіарія, яка позначала збирача податків²².

Остання – п'ята група печатей представлена знахідками, на яких зазначені посади протоспатарія і хартуларія болгарів (Болгарії) («πρωτοπαθάριος και χη(α)ρ(το)ηλάρ(ιος) τόν Βουλγάρων»). На печатці вказано ім'я Симеона («Συμήρι(ών)»). Датується вона X ст. Посада хартуларія вважалася вищим візантійським титулом. Хартуларієм вважався офіцер, який контролював комплектацію війська з усіх фем Візантійської імперії. У фемній структурі візантійської армії посада хартуларія вважалася третьою після стратега й топотіріта. Хар-

туларій командував половиною військових підрозділів усього візантійського війська. Крім того хартуларіями називали управителів окремих областей, які виконували також і адміністративні функції. Ймовірно, на печатці вказано ім'я царя Симеона, котрий був головнокомандуючим болгарського армією. Очевидно, в армії Першого Болгарського царства були й інші військово-адміністративні посади та воєнна організація, запозичені з Візантійської імперії. За даними джерел, більшість з візантійських вищих військово-адміністративних посад, які існували в Болгарській державі, були поширені у «Внутрішній» центральній області. В свою чергу, в «Зовнішній» області, зокрема на завойованих сербських територіях, відомі лише посади нижчих військово-адміністративних управителів, які, очевидно, очолювали військові гарнізони фортець²³.

Відзначимо, що населення, котре займало посади, які існували в Болгарській державі після прийняття християнства і сформувалися під візантійським впливом, виконувало як військові, так і адміністративні функції, що було характерним для військово-адміністративної системи Болгарського ханства ще на початку – в середині IX ст. У військово-адміністративній системі Першої Болгарської держави IX – першої третини X ст., за свідченням писемних та епіграфічних джерел, населення займало також службові допоміжні посади, до яких відносяться оймін – воїн, чріга (ічрігія), витязь – воїн з особистою охороною хана, ватах – воїн-ополченець, кудерма – кат, тіжма тощо²⁴.

Концептуально важливими є питання, пов'язані з діяльністю у Болгарській державі вищих військово-керівних посад середини IX – першої третини X ст. Вважається, що після прийняття християнства, хан Борис I прийняв титул князя. Болгарський історик В. Златарський піддав сумніву питання автентичності цього титулу в той час, оскільки у візантійських джерелах щодо болгар він не згадується. Натомість в епіграфічних та писемних джерелах фігурує титул «архонт Болгарії» («*αρχων Βουλγαρίας*»). У цьому плані ключовим виступає епіграфічний напис з с. Балші (Албанія), а також «Список болгарських архієпископів» (XII ст.) архієпископа Охридського Іоанна Комніна, в якому Борис I згадується як «басилевс болгарів» («*Βασιλεὺς Βουλγαρῶν*»). Відзначимо той факт, що у візантійських писемних джерелах, зокрема в Йосифа Генезія та Продовжувача Феофана титул хана Омуртага, який правив раніше, також фігурує як «басилевс болгарів» («*Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγαρῶν βασιλεὺς*»). У свою чергу епіграфічні джерела, які стосуються вищих військово-адміністративних посад початку IX ст. – 60-х рр. IX ст., вказують на поширення посад, які мали тюркське та слов'янське походження²⁵.

В період IX – першої третини X ст. у зв'язку з масовою експансією болгарських військ на території проживання слов'янських племен виникла потреба інтеграції та взаємозаписчення слов'янських посад та військово-адміністративної системи слов'янських племінних утворень. Першопочатково слов'янська аристократія мала обмежений доступ до управління та командування військовими силами в Болгарському ханстві, що, очевидно, було пов'язано з їхньою тривалою інтеграцією та нерівномірною воєнізацією на різних територіях їхнього проживання в Карпато-Балканському регіоні. Очевидно, в період IX – першої третини X ст. у слов'ян, які знаходилися під впливом дунайських болгар, зберігалася місцева, чітко організована племінна структура, котрою було легко керувати. Очевидно, з цим і пов'язано створення великих за розмірами комітатів у 20-х рр. IX ст., які дозволяли об'єднати кілька слов'янських племен, а також окремі гнізда поселень. В середині племен були окремі роди. В деяких слов'янських племен існували також общини і жупи. Візантійські джерела вказують, що у вищезазначений період на чолі окремих слов'янських племен стояв архонт («Σχλαβηνίας αρχων»). Джерела вказують одного архонта, на ім'я Славун, який очолював слов'янське плем'я северів. Знаходилося воно на півночі та північному заході «Внутрішньої» центральної області Болгарської держави. Очевидно, слов'янином був Даргамер (Драгомир ?), якого хан Крум у 812 р. відправив до візантійського імператора Михайла I Рангаве (811-813) вести переговори про мир²⁶. Болгарські дослідники Ж. Войніков і Т. Славова поставили під сумнів тезу про те, що Даргамер був реальною особою. Вони схиляються до думки, що «дарга-мир, дриг-мир, дроут» («δάργαμῖρος») була посадою військового управителя окремої адміністративної області, так як приставка «дроут, дерг, дриг, дрг» позначає вищого аристократа, управителя. Крім того, дослідниця Т. Славова вважає, що «дроут» («δρουυός») в перекладі з грецької мови означає «військовий загін», а посада «δρουυός» – воєначальника гарнізону²⁷.

В епоху правління ханів Крума та Омуртага в Болгарській військово-адміністративній системі виділялася особлива частина людей, наближених до хана. Ця група людей отримала назву «хранена хора» («θρεπτοσ ανθρωποσ») або «відбірні люди» («τῶν Βουλυόρων ἐπιλέκτων»). Їх імена та посади відомі з епіграфічних джерел цього часу. В написах вказано, що більшість воєначальників, які брали участь у війнах в Потиссі, Подніпров'ї, Подунав'ї в першій третині IX ст., загинули. До них відносилися зера-таркан Негавон (Онегавон), копан Корсис (Окорис, Окорсис) і жупан-таркан Охсун (Хсун, Шун).

Вважається, що до наближеної до хана частини людей входили безпосередньо перш за все ті воєначальники, які брали постійну участь в походах та військових діях хана на різних територіях, люди, яким хан довіряв найбільше. Їхні військові підрозділи підтримувалися та постачалися безпосередньо з ханської резиденції. Р. Рашев вважав, що до «храненої хори» могли відноситися не лише воєначальники, які відзначилися в успішних військових діях, а й управлінська аристократія, яка мала доступ до церемоніальної трапези з ханом у його столичній резиденції²⁸. Показовим у цьому контексті виступає перемога військ Крума у битві при Вирбиському проході 26 липня 811 р., після якої хан зі своїми слов'янськими воєначальниками святкував перемогу над візантійським імператором Никифором. Склад і кількість наближених до хана осіб залишається невідомою. Очевидно, до них належали вибрані люди з вищих аристократів, слов'янських архонтів та вищих воєначальників з усього Болгарського ханства – від р. Тиса до р. Дніпро, від середньої течії р. Дністер до нижньої течії р. Струма, тобто не лише з Внутрішньої центральної області Болгарської держави, а й з «Зовнішньої».

Р. Рашев вважав, що до «храненої хори» відносилися усі люди, які носили посаду багаїна у військово-адміністративній системі Болгарського ханства. Відзначимо, що «хранена хора» в державі болгар також була запозичена ними у Візантійської імперії, де існувала «царська хора» найбільш наближених до імператора людей. Очевидно, особи, які були наближеними до хана брали участь не лише в церемоніальних трапезах хана, а й мали інші привілеї. До них відноситься автономне управління окремими адміністративними територіями ханства, функції зі створення міцної та стратегічно вигідної обороноздатності території держави, будівництво військових укріплень, особливо в прикордонних землях, постачання населення різними типами зброї тощо. Очевидно, «хранена хора», як одна з найбільш важливих складових військово-адміністративної системи Болгарського ханства першої половини IX ст., була знищена після введення в державі християнства у 865 р.²⁹.

На початку IX ст., ще до проведення адміністративної реформи ханом Крумом, важливе значення у військово-адміністративній системі Болгарського ханства відігравали народні збори («conventus»). У них брали участь як болгарські, так і слов'янські впливові роди, аристократія, воєначальники з «Внутрішньої» центральної і «Зовнішньої» областей Болгарської держави. Р. Рашев відносив до них середні і нижчі посади «Внутрішніх» та «Зовнішніх» боїв. На Народних зборах вирішувалися питання, які стосувалися освоєння тери-

торій, ведення війни, господарські питання тощо. Після проведення адміністративної реформи Крумом було створено постійно діючий військово-адміністративний орган, який отримав назву – рада б болів.

Постійні війни, які вела Болгарська держава в IX – першій третині X ст. з Сербською державою, Франкською імперією, Хорватським королівством, Великою Моравією, Хазарським каганатом, угорськими племенами призводили до взаємозапозичень не лише в озброєнні, тактиці чи стратегії, а й в комплектуванні й запозиченні військових посад, які, очевидно, залежали від кількості людей у військовому підрозділі. Відзначимо, що участь військ «чорних болгар» у війнах в IX ст. передбачало залучення їх до військової системи Хазарського каганату. Очевидно, в них існували не лише внутрішньоплемінні болгарські військово-адміністративні посади, а й хазарські. До них відносяться посади болушчі («bolušču») – хазарського воєначальника IX-X ст., іші («iša») – хазарської посади, яка позначала внутрішнього управителя. Ж. Войніков вважає, що подібна назва була запозичена у болгар³⁰. Вона називалася іш (іч)-боіл і позначала управителя «Внутрішньої» центральної області Болгарської держави. Очевидно, в «чорних болгар», які були прикордонною частиною Хазарського каганату існувала посада тудуна (тутуна) («τουδόνος»), яка позначала намісника прикордонної області. Однією з найвищих у Хазарському каганаті була посада кендер-кагана, яка пізніше була запозичена угорськими племенами при переселенні їх в Карпатську улоговину в кінці IX ст. через території Болгарської держави. Константин Багрянородний в своїй праці «Про управління імперією» вказував, що в угорських племен та печенігів існували дві найвищі посади – каркхан (капкхан) («кар(п)хан») і гюла («γυλαζ»). Вони є повними аналогіями найвищих болгарських військово-адміністративних посад, які існували в ханстві у першій половині – середині IX ст. – кавхана та ічрігубоіла. У військовій системі Болгарської держави в кінці IX – першій третині X ст. у зв'язку з участю військових контингентів угрів та печенігів у війнах з Болгарським царством, а згодом і Візантією, очевидно, окремі з військових посад були запозичені болгарами. На нашу думку, військові підрозділи угрів та печенігів, беручи участь у війнах та будучи найманцями, зберігали власну комплектацію, а також титулатуру керівництва військами. Аналізуючи повідомлення Константина Багрянородного стосовно печенігів з його праці «Про управління імперією», необхідно зазначити, що, незважаючи на освоєння ними нових територій та взаємозапозичення у військовій культурі з угорськими племенами, котрі вже пересели-

лися в Карпатську улоговину, землі, які знаходилися на північ від р. Дунай («Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Δανοβίου») перебували, очевидно, ще під владою болгарів³¹. Константин Багрянородний повідомляє про кілька печенізьких племен, які кочували на північно-східних і східних рубежах Болгарської держави, і розташовувалися на схід від р. Дністер. Очевидно, означені території в Дністро-Дніпровському межиріччі були надані болгарським царем Симеоном печенігам за допомогу у війні з Візантією. Крім того, у праці вказуються назви печенізьких племен, а також найвищі посади їхньої військової ієрархії.

Перше печенізьке плем'я Константин Багрянородний називає Джазі-каркхан (капкхан) (Jazi-Qarjan), яке проживало на схід від середньої та нижньої течій р. Дністер та нижньої частини Пруто-Дністровського межиріччя. Візантійський автор вказує, що це плем'я кочувало на територіях, які знаходилися найближче до «Внутрішньої» центральної області Болгарської держави. Наступні два племені – Кура (Кара)-бай (Kara-Baj) і Джавді (Джарді)-Ердем (Jardi-Erdem) кочували в межиріччі рр. Південний Буг і Дніпро. Останнє з племен, про яке повідомляє Константин Багрянородний і яке кочувало на північ від ареалу проживання угрів, мало назву Джавакшін-Гюла (Quavakšin-Jula). Розташовувалися вони на північ від р. Дністер. Таким чином, північно-східні й східні кордони Болгарської держави були прикриті військовими контингентами печенігів, які підтримували в першій половині – середині X ст. мирні відносини з болгарами. Очевидно, приставки «Qarjan», «Jula», «Erdem», «Baj», які закріплювалися до назви племен були посадами, які носили управителі печенізьких племен. Ймовірно, у власній посадовій ієрархії вони розташовувалися за територіальним принципом розміщення та кочування племен³².

Чітка ієрархічна військово-адміністративна система Першої Болгарської держави в IX-X ст. передбачала, очевидно, військові відзнаки. Писемні джерела свідчать про існування в Болгарському ханстві, а згодом царстві окремих «болгарських» нагород, які, згідно археологічних джерел, являли собою намиста з різноманітними медальйонами та іншими типами прикрас. Підтвердженням слугує прикраса, яка походить з Великого Преслава (Болгарія) зі стилізованим грифоном, а також ювелірні вироби з могильника Разделна в Болгарії. Усі означені вище ювелірні вироби датуються IX ст.

Таким чином, формування військово-адміністративної системи Болгарської держави пройшло кілька етапів розвитку, що було зумовлено завоюваннями нових територій, ознайомленням з місцевою управлінською системою окремих територій та адміністративними реформами, проведеними в

державі болгар в першій половині IX ст. Домінуючими в болгарському війську були безпосередньо посади тюркського походження. З першої половини IX ст., у зв'язку із завоюванням значної кількості слов'янського населення в Тисько-Дністровському межиріччі, важливе значення у військово-адміністративній системі Болгарської держави почали відігравати посади слов'янського походження. Чітке поєднання воєнної та адміністративної політики, яка проводилася болгарськими правителями в IX – першій половині X ст., дозволили останнім створити чітку, структуровану, дисципліновану ієрархічну структуру керівництвом збройних підрозділів та окремими територіями Болгарської держави.

Примітки:

1. Бартикян Р. О протоболгарских надписях ханов Крума (803-814) и Омуртага (814-831) и некоторых вопросах организации раннеболгарского государства // Herald of the Social Sciences. 1981. № 4. Р. 67-77.
2. Рашев Р. Българската езическа култура VII-IX век. София : Абагар, 2008. С. 272-274.
3. Ангелов Д. Образоване на българската народност. София : Наука и изкуство, 1971. 416 с.; Бакалов Г. Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии). София : Анубис, 1995. 272 с.; Ваклинов С. Формиране на старобългарската култура (VI-IX вв.). София : Наука и изкуство, 1977. 293 с.; Жеков Ж. България и Византия. Военна администрация VII-IX вв. София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2007. 391 с.; Кънев Н. Отражението на българо-византийските отношения по време на Първото Българско царство върху случаите на удостоверяване на владетели от Западните Балкани с византийски почетни титли // България в световното културно наследство. Шумен : Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», 2014. С. 293-302.
4. Аладжов Ж. Паметници на прабългарското язичество. София : Софийски университет «Св. Климент Охридски», 1999. 71 с.; Бешевлиев В.И. Прабългарски епиграфски паметници. София : Издателство на Отечествения фронт, 1981. 182 с.; Ваклинов С. Формиране на старобългарската култура (VI-IX вв.). София : Наука и изкуство, 1977. 293 с.; Васютин С.А., Пугачев А.Ю. Тюрко-болгары, Византия и славяне в конце VII-VIII веке: Модель военно-политической адаптации кочевников в полупериферийной зоне земледельческой цивилизации // Славяноведение. 2009. № 4. С. 3-16; Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_

- Praktika_Dr_BG.pdf; Овчаров Н. Омортаг Кана Сюбиги от Бога владетел на българите. София: «Тангра ТанНакРа», 2002. 116 с.; Степанов Ц. Болгарские государственные образования IV-IX вв.: От вождества к раннему государству // Древнейшие государства Восточной Европы. Москва : Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. С. 193-212; Филипос К. Първата българска държава и византийската ойкуменическа империя (681-852). Византийско-български политически отношения. София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2012. 174 с.
5. Константин Багренородни. За церемониала във византийския двор = Constantini Porphyrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae // ГИБИ. София : Издание на Българската Академия на Науките, 1964. Т. V. С. 220-229.
 6. Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Войников Ж. Известни имена от прабългарски произход от епохата на Първата Българска държава. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/BG_IMENA_PBD.pdf
 7. Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Бешевлиев В.И. Прабългарски епиграфски паметници. София : Издателство на Отечествения фронт, 1981. 182 с.
 8. Славова Т. Титулите багаин и багатур в ранносредновековна България // *Eslavistica Complutense*. 2009. № 9. С. 115-133.
 9. Божилов И. Цар Симеон Велики (893-927). Златният век на Средновековна България. София : Издателство на Отечествения фронт, 1983. 223 с.; Златарски В.Н. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852-1018) София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2007. 892 с.
 10. Константин Багренородни. За церемониала във византийския двор = Constantini Porphyrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae // ГИБИ. София : Издание на Българската Академия на Науките, 1964. Т. V. С. 220-229.
 11. Славова Т. Титулите багаин и багатур в ранносредновековна България // *Eslavistica Complutense*. 2009. № 9. С. 115-133.
 12. Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Войников Ж. Известни имена от прабългарски произход от епохата на Първата

- Българска държава. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/BG_IMENA_PBD.pdf
13. Бартикян Р. О протоболгарских надписях ханов Крума (803-814) и Омуртага (814-831) и некоторых вопросах организации раннеболгарского государства // Herald of the Social Sciences. 1981. № 4. Р. 67-77; Бешевлиев В.И. Прабългарски епиграфски паметници. София : Издателство на Отечествения фронт, 1981. 182 с.; Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Димитров Д. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Към въпроса за тяхното присъствие и история в днешните руски земи и ролята им при образуването на българската държава. Варна : Книгоиздателство «Георги Бакалов», 1987. 304 с.; Златарски В.Н. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част I. Епоха на хунобългарското надмощие (679-852). София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2007. 485 с.; Калиніченко В.А. Військові кампанії хана Омуртага у 814-831 рр.: до постановки проблеми // Карпатика. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2014. Вип. 43. С. 174-192; Йорданов И. Средновековни български и византийски печати (IX-X вв.) с етнонима Βουλγάρων // Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. Велико Търново : Фабер, 2007. С. 167-178.
 14. Славова Т. Титулите багаин и багатур в ранносредновековна България // Eslavistica Complutense. 2009. № 9. С. 115-133.
 15. Бешевлиев В.И. Прабългарски епиграфски паметници. София : Издателство на Отечествения фронт, 1981. 182 с.; Бартикян Р. О протоболгарских надписях ханов Крума (803-814) и Омуртага (814-831) и некоторых вопросах организации раннеболгарского государства // Herald of the Social Sciences. 1981. № 4. Р. 67-77; Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Войников Ж. Известни имена от прабългарски произход от епохата на Първата Българска държава. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/BG_IMENA_PBD.pdf
 16. Алимов Д.Е. От жупанов к архонтам: социальная эволюция или нарративная конструкция? // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2013. № 2. С. 14-55; Жеков Ж. България и Византия. Военна администрация VII-IX вв. София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2007. 391 с.; Калиніченко В.А. Військові кампанії хана Омуртага у 814-831 рр.: до постановки проблеми // Карпатика. Ужгород :

- Ужгородський національний університет, 2014. Вип. 43. С. 174-192; Кънев Н. Отражението на българо-византийските отношения по време на Първото Българско царство върху случаите на удостояване на владетели от Западните Балкани с византийски почетни титли // България в световното културно наследство. Шумен : Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», 2014. С. 293-302; Овчаров Н. Омуртаг Кана Сюбиги от Бога владетел на българите. София : Тангра ТанНакРа, 2002. 116 с.
17. Атанасов Г. Българо-хазарската граница и българо-хазарската враждебност от края на VII до средата на IX век // Българи и хазари през ранното средновековие. София : Тангра, 2003. С. 92-113; Войников Ж. Известни имена от прабългарски произход от епохата на Първата Българска държава. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/BG_IMENA_PBD.pdf; Димитров Д. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Към въпроса за тяхното присъствие и история в днешните руски земи и ролята им при образуването на българската държава. Варна : Книгоиздателство «Георги Бакалов», 1987. 304 с.; Калініченко В.А. Військові кампанії хана Омуртага у 814-831 рр.: до постановки проблеми // Карпатика. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2014. Вип. 43. С. 174-192; Рашев Р. Североизточната археологическа граница на Първото Българско царство // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Велико Търново : Университетско издателство «Св. Кирил и Методий», 1995. Т. IV. С. 89-96; Тортика А.А. «Черная Булгария» трактата Константина Багрянородного «Об управлении империей» и «черные болгары» «Повести временных лет»: проблемы локализации // Дриновски сборник. 2012. Т. 5. С. 23-31.
18. Константин Багренородни. За церемониала във византийския двор = Constantini Porphyrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae // ГИБИ. София : Издание на Българската Академия на Науките, 1964. Т. V. С. 220-229.
19. Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf
20. Константин Багренородни. За церемониала във византийския двор = Constantini Porphyrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae // ГИБИ. София : Издание на Българската Академия на Науките, 1964. Т. V. С. 220-229; Алимов Д.Е. От жупанов к архонтам: социальная эволюция или нарративная конструкция? // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2013. № 2. С. 14-55; Божилков И. Цар Симеон Велики (893-927). Златният век на Средновековна България. София : Издателство на Отечествения фронт, 1983. 223 с.; Войников Ж. Известни наз-

- вания на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Златарски В.Н. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852-1018). София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2007. 892 с.; Кънев Н. Отражението на българо-византийските отношения по време на Първото Българско царство върху случаите на удостоверяване на владетели от Западните Балкани с византийски почетни титли // България в световното културно наследство. Шумен : Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», 2014. С. 293-302; Мужич И. Sklavi (ni) – οκλαβηνοι и формирование хорватского народа на Балканах // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2008. № 2 (4). С. 73-93.
21. Йорданов И. Средновековни български и византийски печати (IX-X вв.) с етнонима Βουλύρων // Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. Велико Търново : Фабер, 2007. С. 167-178.
22. Божилков И. Цар Симеон Велики (893-927). Златният век на Средновековна България. София : Издателство на Отечествения фронт, 1983. 223 с.; Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Йорданов И. Средновековни български и византийски печати (IX-X вв.) с етнонима Βουλύρων // Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. Велико Търново : Фабер, 2007. С. 167-178; Филипос К. Първата българска държава и византийската ойкуменическа империя (681-852). Византийско-български политически отношения. София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2012. 174 с.
23. Йорданов И. Средновековни български и византийски печати (IX-X вв.) с етнонима Βουλύρων // Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. Велико Търново : Фабер, 2007. С. 167-178.
24. Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употребявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и произход. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Войников Ж. Известни имена от прабългарски произход от епохата на Първата Българска държава. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/BG_IMENA_PBD.pdf
25. Алимов Д.Е. От жупанов к архонтам: социальная эволюция или нарративная конструкция? // Studia Slavica et

- Balkanica Petropolitana. 2013. № 2. С. 14-55; Васютин С.А., Пугачев А.Ю. Тюрко-болгары, Византия и славяне в конце VII-VIII веке: Модель военно-политической адаптации кочевников в полупериферийной зоне земледельческой цивилизации // Славяноведение. 2009. № 4. С. 3-16; Врионис С. Славянското общество на Балканите (VI-VII вв.). София : Парадигма, 1999. 159 с.; Кънев Н. Отражението на българо-византийските отношения по време на Първото Българско царство върху случаите на удостояване на владетели от Западните Балкани с византийски почетни титли // България в световното културно наследство. Шумен : Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», 2014. С. 293-302; Степанов Ц. Болгарские государственные образования IV-IX вв.: От вождества к раннему государству // Древнейшие государства Восточной Европы. Москва : Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. С. 193-212; Степанов Ц. Власт и авторитет в ранносредновековна България VII – ср. IX в. София : Агато, 1999. 206 с.; Филипос К. Първата българска държава и византийската ойкуменическа империя (681-852). Византийско-български политически отношения. София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2012. 174 с.
26. Алимов Д.Е. От жупанов к архонтам: социальная эволюция или нарративная конструкция? // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2013. № 2. С. 14-55; Васютин С.А., Пугачев А.Ю. Тюрко-болгары, Византия и славяне в конце VII-VIII веке: Модель военно-политической адаптации кочевников в полупериферийной зоне земледельческой цивилизации // Славяноведение. 2009. № 4. С. 3-16; Врионис С. Славянското общество на Балканите (VI-VII вв.). София : Парадигма, 1999. 159 с.; Головко О.Б. Държава і державність у слов'янського населення України доби раннього і класичного середньовіччя (окремі спостереження) // Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. 2012. Т. 264. С. 7-33; Мужич И. Sklavi (ni) – оклаβηνοι и формирование хорватского народа на Балканах // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2008. № 2 (4). С. 73-93.
27. Славова Т. Титулите багаин и багатур в ранносредновековна България // Slavistica Complutense. 2009. № 9. С. 115-133; Хрисимов Н. За значението на титлата «дрюугъ» в Първото Българско царство // Балканите – език, история, култура. Велико Търново : ИВИС, 2013. Т. III. С. 426-435.
28. Калініченко В.А. Військові кампанії хана Омуртага у 814-831 рр.: до постановки проблеми // Карпатика. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2014. Вип. 43. С. 174-192; Рашев Р. Българската езическа култура VII-IX век. София : Абагар, 2008. 594 с.
29. Рашев Р. Българската езическа култура VII-IX век София : Абагар, 2008. С. 474.

30. Атанасов Г. Българо-хазарската граница и българо-хазарската враждебност от края на VII до средата на IX век // Българи и хазари през ранното средновековие. София : Тангра, 2003. С. 92-113; Бартикян Р. О протоболгарских надписях ханов Крума (803-814) и Омуртага (814-831) и некоторых вопросах организации раннеболгарского государства // Herald of the Social Sciences. 1981. № 4. Р. 67-77; Бубенок О.Б., Бушаков В.А. Походження мадярських етнонімів, топонімів та титулів, згаданих у трактаті Костянтина Багрянородного «De administrando imperio» // 'Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Сорочана // Нартекс. Byzantina Ucrainensis. Т. 2. Харьков : Майдан, 2013. С. 59-70; Войников Ж. Известни названия на титли и занятия употреблявани по времето на Първата Българска държава. Етимология и производ. URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Titulna_Praktika_Dr_BG.pdf; Димитров Д. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Към въпроса за тяхното присъствие и история в днешните руски земи и ролята им при образуването на българската държава. Варна : Книгоиздателство «Георги Бакалов», 1987. 304 с.; Рашев Р. Североизточната археологическа граница на Първото Българско царство // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Велико Търново : Университетско издателство «Св. Кирил и Методий», 1995. Т. IV. С. 89-96; Тортика А.А. «Черная Булгария» трактата Константина Багрянородного «Об управлении империй» и «черные болгары» «Повести временных лет»: проблемы локализации // Дриновски сборник. 2012. Т. 5. С. 23-31.
31. Атанасов Г. Българо-хазарската граница и българо-хазарската враждебност от края на VII до средата на IX век // Българи и хазари през ранното средновековие. София : Тангра, 2003. С. 92-113; Бубенок О.Б., Бушаков В.А. Походження мадярських етнонімів, топонімів та титулів, згаданих у трактаті Костянтина Багрянородного «De administrando imperio» // 'Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Сорочана // Нартекс. Byzantina Ucrainensis. Т. 2. Харьков : Майдан, 2013. С. 59-70.
32. Атанасов Г. Българо-хазарската граница и българо-хазарската враждебност от края на VII до средата на IX век // Българи и хазари през ранното средновековие. София : Тангра, 2003. С. 92-113; Бубенок О.Б., Бушаков В.А. Походження мадярських етнонімів, топонімів та титулів, згаданих у трактаті Костянтина Багрянородного «De administrando imperio» // 'Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Сорочана // Нартекс. Byzantina Ucrainensis. Т. 2. Харьков : Майдан, 2013. С. 59-70; Рашев Р. Североизточната археологическа граница на Първото Българско царство // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Велико Търново : Университетско издателство «Св. Кирил и Методий», 1995.

Т. IV. С. 89-96; Тортика А.А. «Черная Булгария» трактата Константина Багрянородного «Об управлении империей» и «черные болгары» «Повести временных лет»: проблемы локализации // Дриновски сборник. 2012. Т. 5. С. 23-31.

Vitaliy Kalinichenko

STRUCTURE AND COMMANDING STAFF OF THE MILITARY TROOPS OF BULGARIAN ARMY IN THE IX – FIRST THIRD Xth CENTURIES

In the article, the author, on the basis of various types of sources, analyses the structure and commanders of the military units of the Bulgarian army in the 9-th – the first half of the 10-th century. It was established that the formation of the military-administrative system of the Bulgarian state went through several stages of development, which was due to the conquest of new territories, familiarization with the local management system of individual territories and administrative reforms carried out in the country of the Bulgarians in the first half of the 9-th century. Dominant in the Bulgarian army were directly positions of Turkic origin. From the first half of the 9-th century, with the conquest of a significant number of the Slavic population in the Tisa-Dniester interfluvium, posts of Slavic origin began to play an important role in the military-administrative system of the Bulgarian state. The author proved that a clear combination of military and administrative policies was carried out by Bulgarian rulers in the 9th – the first half of the 10-th century. allowed the latter to create a clear, structured, disciplined hierarchical structure by the leadership of armed units and individual territories of the Bulgarian state.

Key words: *First Bulgarian Empire, military-administrative system, military posts, Slavic tribes.*

Отримано: 22.01.2019

УДК 94+3399

DOI: 10.32626/2309-2262.2019-7.138-144

Андрій Пастушенко
(Харків)

ПРО ВНЕСОК ЄЛИЗАВЕТІНСЬКИХ ПІРАТІВ У РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті проаналізовані піратські експедиції англійських мореплавців другої половини XVI ст., які заклали основу навігаційних знань про можливість морських комунікацій у різних частинах світового океану.

Ключові слова: *експедиція, пірати, работоргівля, навігація, океан, Іспанія, Англія.*

Наразі вивчення всесвітньої історії концентрується на виникненні цивілізаційних центрів та комунікаціях між ними. Так, виділяють кілька світових зон, осередків аграрних цивілізацій, які формувалися незалежно одна від одної, але з плином